<u>अस्वीकरण</u>

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] ५ एस.सी.आर. ७८ : २०२५ आई.एन.एस.सी. ४७३

राकेश कुमार वर्मा विरुद्ध एच.डी.एफ.सी. बैंक लिमिटेड

(देवानी पुनरावेदन नं. २२८२/२०२५)

०८ अप्रिल २०२५

[दीपांकर दत्त* र मनमोहन, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय विषय

करार गर्ने पक्षहरू बिचको विवादको निर्णय गर्न मुम्बईका न्यायालयहरूलाई अनन्य क्षेत्राधिकार हुनेछ भनी नियुक्ति पत्रमा रहेका विशेष व्यवस्थाहरूलाई ध्यानमा राख्दै कर्मचारीहरूद्वारा पटना र दिल्लीका न्यायालयहरूमा देवानी मामिलाहरू दायर गर्न सकिन्थ्यो कि सकिँदैनथ्यो भन्ने प्रश्न उठ्यो।

मुख्य बुँदाहरू†

करार ऐन, १८७२ - धारा २८ - कानूनी कारबाहीमा रोक लगाउने सम्झौताहरू - न्यायालयहरूको अनन्य क्षेत्राधिकार - उत्तरदाता बैंकद्वारा दुई कर्मचारीहरूको नियुक्ति, एक पटनामा र अर्को दिल्लीमा र नियुक्ति पत्रमा कुनै पनि विवादको सम्बन्धमा मुम्बईका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार हुनेछ भनी अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था - जालसाजी र दुर्व्यवहारको आरोपमा दुवै कर्मचारीहरूको सेवा समाप्ति - पटनामा नियुक्त कर्मचारीले पटनामा देवानी मामिला दायर गरे - त्यसपछि, बैंकले फिरादपत्र खारेजीका लागि आदेश ७ नियम ११ अन्तर्गत निवेदन दायर गऱ्यो किनकि मुम्बईका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार थियो र मामिला दायर गरिएको न्यायालयलाई थिएन - तल्लो न्यायालयले उक्त निवेदन खारेज गऱ्यो - बैंकद्वारा त्यस विरुद्ध दायर पुनरावलोकन निवेदन, पटना उच्च न्यायालयद्वारा स्वीकृत - दिल्लीमा नियुक्त कर्मचारीद्वारा सेवा समाप्तिलाई चुनौती दिँदै दायर मामिलाको हकमा, दिल्लीको तल्लो न्यायालयले क्षेत्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाले दिल्लीका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार पूर्ण रूपमा नहटाएको ठहर गऱ्यो - बैंकद्वारा दायर पुनरावलोकन निवेदन, दिल्ली उच्च न्यायालयद्वारा खारेज - शुद्धता:

ठहर: बैंक आफ्नो दाबीमा सही थियो कि मामिलाहरू मुम्बईमा दायर गरिनुपर्थ्यो - सेवा करार र अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा, पटना उच्च न्यायालयले ठोस कानूनी राय दिएको थियो भने दिल्ली उच्च न्यायालयले पुनरावलोकन निवेदन खारेज गरेर त्रुटि गरेको थियो - अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था वैध हुनका लागि, यो धारा २८ सँग मेल खानुपर्छ, यसले कुनै पनि पक्षलाई करारसँग सम्बन्धित कानूनी कारबाही सुरु गर्नबाट पूर्ण रूपमा प्रतिबन्ध लगाउनु हुँदैन; अनन्य क्षेत्राधिकार दिइएको न्यायालय त्यस्तो क्षेत्राधिकार हुनका लागि सक्षम हुनुपर्दछ; र पक्षहरूले या त अप्रत्यक्ष वा स्पष्ट रूपमा न्यायालयहरूको एक विशेष समूहलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गर्नुपर्दछ - करार गर्ने पक्षहरू नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौताका शर्तहरूमा एकमत थिए जसले विवाद समाधानको स्थान विशेष रूपमा मुम्बईका न्यायालयहरूलाई तोकेको थियो - जबसम्म रोजगार करारले कुनै पनि लागू कानूनका प्रावधानहरूलाई उल्लङ्घन गर्दैन, हस्तक्षेप गर्ने कुनै कारण हुनुहुँदैन - कानूनले सबै करारहरूलाई समान सम्मानका साथ व्यवहार गर्दछ र जबसम्म कुनै करार कुनै पनि दुषित पार्ने तत्वहरूबाट ग्रस्त भएको प्रमाणित हुँदैन, पक्षहरूको सापेक्षिक शक्ति र कमजोरीहरूको पर्वाह नगरी शर्तहरू लागू गरिनुपर्छ - अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाले कर्मचारीलाई कानूनी दाबी पछ्याउने अधिकार खोस्दैन तर केवल कर्मचारीलाई ती दाबीहरू मुम्बईका न्यायालयहरूमा मात्र पछ्याउन प्रतिबन्धित गर्दछ - मुम्बईका न्यायालयहरूलाई

क्षेत्राधिकार थियो - करारमा रहेको व्यवस्थाले "अनन्य" शब्द प्रयोग गरेर अन्य सबै न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार स्पष्ट र प्रत्यक्ष रूपमा रोकेको थियो - दिल्ली उच्च न्यायालयको विवादित फैसला खारेज गरियो र पटना उच्च न्यायालयको फैसला उल्लिखित हदसम्म सदर गरियो - पटना उच्च न्यायालयले कानूनको विषयमा बैंकको पक्षमा सही ठहर गरे तापनि, बैंकको देवानी कार्यविधि संहिताको आदेश VII, नियम ११ अन्तर्गतको निवेदनलाई अनुमति दिएर फिरादपत्र खारेज हुन्छ भनी आधारभूत त्रुटि गऱ्यो - पटना उच्च न्यायालयको लागि सही प्रक्रिया तल्लो न्यायालयद्वारा आदेश ७ नियम १० अन्तर्गत फिरादपत्र फिर्ता गर्न निर्देशन दिनु र मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा प्रस्तुत गर्न लगाउनु हुने थियो - देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ - आदेश ७ नियम ११। [अनुच्छेदहरु १८, २१, २३, २६, २९-३३, ३८]

- लेखक

उद्धृत मामिला कानून

स्वास्तिक ग्यासेस (प्रा) लि. विरुद्ध इन्डियन आयल कर्पोरेसन लिमिटेड [२०१३] ७ एस.सी.आर. ५८१ : (२०१३) ९ एस.सी.सी. ३२ - मा भर परिएको।
विशाल गुप्ता विरुद्ध एल एण्ड टी फाइनान्स, २००९ एस.सी.सी. अनलाइन दिल्ली २८०६ - अस्वीकृत।
हकम सिंह विरुद्ध ग्यामन (इन्डिया) लिमिटेड [१९७१] ३ एस.सी.आर. ३१४ : (१९७१) १ एस.सी.सी. २८६; ग्लोब ट्रान्सपोर्ट कर्पोरेसन विरुद्ध त्रिवेणी इन्जिनियरिङ वर्क्स (१९८३) ४ एस.सी.सी. ७०७; ए.बी.सी. ल्यामिनार्ट प्रा.लि. विरुद्ध ए.पी. एजेन्सिज, सलेम [१९८९] २ एस.सी.आर. १ : (१९८९) २ एस.सी.सी. १६३; पटेल रोडवेज लिमिटेड विरुद्ध प्रसाद ट्रेडिङ कम्पनी [१९९१] ३ एस.सी.आर. ३९१ : (१९९१) ४ एस.सी.सी. २७०; एन्जाइल इन्सुलेसन विरुद्ध डेभी एश्मोर इन्डिया लिमिटेड [१९९५] ३ एस.सी.आर. ४४३ : (१९९५) ४ एस.सी.सी. १५३; न्यू मोगा ट्रान्सपोर्ट कं. विरुद्ध युनाइटेड इन्डिया इन्स्योरेन्स कं. लिमिटेड [२००४] सप्लि. १ एस.सी.आर. ६२३ : (२००४) ४ एस.सी.सी. ६७७; श्री शुभलक्ष्मी फेब्रिक्स (प्रा) लि. विरुद्ध चन्द मल बराडिया [२००५] २ एस.सी.आर. ११३८ : (२००५) १० एस.सी.सी. ७०४; राजस्थान एस.इ.बी. विरुद्ध युनिभर्सल पेट्रोल केमिकल्स लिमिटेड [२००९] १ एस.सी.आर. १३८ : (२००९) ३ एस.सी.सी. १०७; ए.भी.एम. सेल्स कर्पोरेसन विरुद्ध अनुराधा केमिकल्स (प्रा) लि. [२०१२] १ एस.सी.आर. ३१८ : (२०१२) २ एस.सी.सी. ३१५ - लाई सन्दर्भित।

ऐनहरूको सूची

करार ऐन, १८७२; देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८।

मुख्य शब्दहरूको सूची

फिरादपत्र खारेजी; फिरादपत्र फिर्ता; न्यायालयहरूको अनन्य क्षेत्राधिकार; कानूनी कारबाहीमा रोक लगाउने सम्झौता; सेवा करार; रोजगार सम्झौता; विवाद समाधानको स्थान; क्षेत्राधिकारको रोक; कानूनी दाबी पछ्याउने कर्मचारीको अधिकार; नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौतामा अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था; सेवा समाप्ति; जालसाजी र दुर्व्यवहारको आरोप; पुनरावलोकन निवेदन।

मामिलाको उत्पत्ति

देवानी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: देवानी पुनरावेदन नं. २२८२/२०२५
पटनाको न्यायाधिकरण उच्च न्यायालयको सी.आर. नं. २३/२०२० मा मिति २५.०१.२०२२ को फैसला र आदेशबाट उत्पन्न
साथै
देवानी पुनरावेदन नं. २२८६/२०२५

पक्षहरूको तर्फबाट उपस्थिति

पुनरावेदकका लागि अधिवक्ताहरू:

नरेन्द्र हुड्डा, वरिष्ठ अधिवक्ता, ऋषभ राज जैन, सुश्री काजल शर्मा, गृजेश कुमार, सुश्री अमिती गुप्ता, उदयन जैन, सोनल जैन, सन्दीप एस देशमुख, वात्सल्य विज्ञा, प्रदीप कुमार त्रिपाठी।

उत्तरदाताका लागि अधिवक्ताहरू:

नरेन्द्र हुड्डा, वरिष्ठ अधिवक्ता, जी.एस. चतुर्वेदी, शान्तनु चतुर्वेदी, सुश्री प्रियंका त्यागी, सूर्य कान्त, ऋषभ राज जैन, सुश्री काजल शर्मा, गृजेश कुमार, सुश्री अमिती गुप्ता, उदयन जैन, सोनल जैन।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला / आदेश

<u>फैसला</u>

दीपांकर दत्त, न्यायाधीश

चुनौती

१. मुख्य पुनरावेदनमा[१], राकेशले एच.डी.एफ.सी. बैंकद्वारा दायर देवानी पुनरावलोकन निवेदन[३] लाई अनुमति दिने गरी पटनाको न्यायाधिकरण उच्च न्यायालयको[२] मिति २५ जनवरी, २०२२ को फैसला र आदेश माथि प्रश्न उठाएका छन्।

२. सम्बन्धित पुनरावेदनमा[४], एच.डी.एफ.सी. बैंकले दिल्ली उच्च न्यायालयको[५] मिति १२ नोभेम्बर, २०११ को फैसला र आदेश उपर आपत्ति जनाएको छ, जसले उसको देवानी पुनरावलोकन निवेदन६ खारेज गरेको थियो।

तथ्यहरू

३. मुख्य पुनरावेदन साधारण तथ्यहरूको समूहमा आधारित छ, जुन निम्नानुसार छन्:
I. मिति २४ जुलाई, २००२ को पत्रद्वारा, एच.डी.एफ.सी. बैंकले राकेशलाई होलसेल बैंकिङ अपरेसन अन्तर्गत कार्यकारी, कारोबार बैंकिङ समूह (अपरेसन) पदमा नियुक्त गऱ्यो। त्यसपछि, राकेशले प्रदर्शनी रोड, पटनास्थित होलसेल बैंकिङ अपरेसनमा आफ्नो सेवा सुरु गरे।
II. राकेशको नियुक्ति पत्रमा एक अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था थियो, जुन निम्नानुसार थियो: "यस नियुक्ति पत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बैंकमा तपाईंको रोजगारीमा लागू हुने सेवा शर्तहरू हुन् र यस सम्बन्धमा कुनै पनि विवादको लागि, बम्बई न्यायालयहरूलाई अनन्य क्षेत्राधिकार हुनेछ।"
III. जालसाजी र दुर्व्यवहारको आरोपमा राकेशको सेवा मिति २८ अगस्त, २०१६ मा समाप्त गरियो।

१ देवानी पुनरावेदन नं. २२८२/२०२५
२ पटना उच्च न्यायालय, यसपछि
३ देवानी पुनरावलोकन नं. २३/२०२०
४ देवानी पुनरावेदन नं. २२८६/२०२५
५ दिल्ली उच्च न्यायालय, यसपछि
६ देवानी पुनरावलोकन रिट नं. ७९/२०२१

IV. यसबाट पीडित भएर, राकेशले पटनाको सब-जज-१ को न्यायालयमा देवानी मामिला७ दायर गरे, जसमा निम्न राहत माग गरिएको थियो:
“क) मिति २८.०६.२०१६ को सेवा समाप्ति पत्र, जो यसको अनुसूची - C हो, अवैध, स्वेच्छाचारी, अनुचित, अनावश्यक, असंवैधानिक, दुर्भावनापूर्ण, कानून विपरीत साथै क्षेत्राधिकार बाहिरको, ... अस्पष्ट ... तथ्यहरूमा, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तहरूको उल्लङ्घनकारी भएको घोषणा गरियोस् र यसलाई शून्य र बदर घोषित गरी रद्द गरियोस्।
ख) प्रतिवादीहरूलाई मिति २८.०६.२०१६ को सेवा समाप्ति पत्रलाई कुनै पनि प्रभाव पार्नबाट रोक्न अन्तरिम आदेश जारी गरियोस् र वादीलाई सबै परिणामात्मक लाभहरू सहित तुरुन्तै सेवामा पुनर्बहाली गर्न प्रतिवादीहरूलाई निर्देशन दिइयोस्।
ग) वादीलाई सबै परिणामात्मक लाभहरू सहित, वार्षिक १८% ब्याज सहितको बक्यौता तलब सहित तुरुन्तै सेवामा पुनर्बहाली गर्न प्रतिवादीहरूलाई निर्देशन दिइयोस्।”

V. समन प्राप्त भएपछि, एच.डी.एफ.सी. बैंकले देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८८ को आदेश VII, नियम ११ अन्तर्गत फिरादपत्र खारेजीको लागि निवेदन दायर गऱ्यो, जसमा मुम्बईका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार रहेको र मामिला दायर गरिएको न्यायालयलाई नभएको आधार देखाइएको थियो।

VI. एच.डी.एफ.सी. बैंकद्वारा दायर गरिएको निवेदन तल्लो न्यायालयले मिति १४ डिसेम्बर, २०१८ को आदेशद्वारा खारेज गऱ्यो।

VII. उक्त निवेदन खारेजीबाट असन्तुष्ट एच.डी.एफ.सी. बैंकले पटना उच्च न्यायालयमा पुनरावलोकन निवेदन दायर गऱ्यो, जुन सफल भएको छ।

४. सम्बन्धित पुनरावेदन पनि समान तथ्यहरूमा आधारित छ, जुन निम्नानुसार छन्:

I. दीप्तिलाई लर्ड कृष्ण बैंकमा "क्लर्क" पदमा नियुक्त गरिएको थियो, जुन २००९ मा एच.डी.एफ.सी. बैंकमा गाभियो। मिति २३ मार्च, २००९ को रोजगार सम्झौताद्वारा, दीप्तिलाई जनकपुरी, दिल्लीस्थित रिटेल बैंकिङ शाखामा अधिकृतको रूपमा नियुक्त गरियो। यस सम्झौतामा पनि राकेशको मामलामा जस्तै अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था समावेश थियो। त्यसअनुसार, पक्षहरू बीच कानूनी कारबाही निम्त्याउने कुनै पनि विवाद मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा समाधान गरिनुपर्थ्यो।

---

७ शिर्षक मामिला नं. २१२/२०१७
८ सी.पी.सी.

II. दीप्तिको सेवा पनि जालसाजी र दुर्व्यवहारको आरोपमा ३१ मे, २०१७ मा समाप्त गरियो।

III. यसबाट पीडित भएर, दीप्तिले दिल्लीको रोहिणी न्यायालयस्थित वरिष्ठ देवानी न्यायाधीशको न्यायालयमा देवानी मामिला९ दायर गरिन्, जसमा अन्य कुराहरूका साथै निम्न राहत माग गरिएको थियो:

"क) मिति ३१.०५.२०१७ को सेवा समाप्ति पत्रलाई शून्य र बदर घोषित गरियोस् किनकि यो अवैध छ र यसलाई खारेज गरियोस्;

ख) वादीलाई सबै परिणामात्मक लाभहरू, बक्यौता तलब र सेवा निरन्तरता सहित सेवामा पुनर्बहाली गर्न प्रतिवादीलाई निर्देशन दिइयोस्।"

IV. एच.डी.एफ.सी. बैंकले आफ्नो लिखित जवाफमा मामिलाको कारण पूर्ण रूपमा मुम्बईमा उत्पन्न भएको र दिल्लीका न्यायालयहरूलाई कुनै क्षेत्राधिकार नभएको बतायो।

V. तल्लो न्यायालयले, मिति १७ अप्रिल, २०२१ को आदेशद्वारा, मामिलाको सुनुवाइ गर्ने क्षेत्राधिकार छ कि छैन भन्ने प्रारम्भिक प्रश्नको जवाफ दियो र अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाले दिल्लीका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार पूर्ण रूपमा नहटाएको ठहर गऱ्यो।

VI. तल्लो न्यायालयको आदेशबाट असन्तुष्ट एच.डी.एफ.सी. बैंकले दिल्ली उच्च न्यायालयमा देवानी पुनरावलोकन निवेदन दायर गऱ्यो, जुन माथि उल्लेख गरिएझैं, खारेज भएको छ।

विवादित फैसलाहरू

५. मुख्य पुनरावेदनमा भएको विवादित फैसलाले, देवानी पुनरावलोकन निवेदन दायर गर्नमा भएको ढिलाइलाई माफी दिँदै, पटनाका न्यायालयहरूलाई अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाको प्रकाशमा क्षेत्राधिकार नभएको र यस्तो व्यवस्था सेवा समाप्ति मामिलामा पनि लागू हुने आधारमा निवेदनलाई अनुमति दियो। सर्वोच्च न्यायालयको स्वास्तिक ग्यासेस (प्रा) लि. विरुद्ध इन्डियन आयल कर्पोरेसन लिमिटेड,[१०] को निर्णयमा भर पर्दै, पटना उच्च न्यायालयले अवलोकन गऱ्यो कि सामान्य सिद्धान्त अनुसार मामिलाको कारणको कुनै पनि महत्त्वपूर्ण भाग उत्पन्न भएको जुनसुकै स्थानमा मामिला दायर गर्न सकिन्छ, तथापि, वर्तमान मामलामा जस्तो व्यवस्था हुँदा, क्षेत्राधिकार त्यस्तो न्यायालयमा रहनेछ जुन स्थान पक्षहरू बीच स्पष्ट रूपमा सहमत भएको छ, अर्थात्, वर्तमान मामलामा बम्बईका न्यायालयहरू।

९ देवानी मामिला नं. ११६४/२०१७

६. सम्बन्धित पुनरावेदनमा भएको विवादित फैसला र आदेशले देवानी पुनरावलोकन निवेदनलाई यस आधारमा खारेज गऱ्यो कि दीप्ति दिल्लीमा बस्दै आएकी थिइन्, रोहिणी, दिल्लीमा काम गरिरहेकी थिइन् र सेवा समाप्ति पत्र उनलाई दिल्लीमा नै बुझाइएको थियो र रोजगार सम्झौतामा रहेको अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाले दिल्लीका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार हटाएको थिएन। विद्वान न्यायाधीशले दिल्ली उच्च न्यायालयको समन्वय इजलासको विशाल गुप्ता विरुद्ध एल एण्ड टी फाइनान्स[११] को निर्णयमा भर पर्दै पुनरावलोकन क्षेत्राधिकारको प्रयोगमा एच.डी.एफ.सी. बैंकलाई राहत दिन अस्वीकार गरे।

प्रश्न

७. यी पुनरावेदनहरूमा निर्णयको लागि उठेको विशुद्ध कानूनी प्रश्न हो, के नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौतामा मुम्बईका न्यायालयहरूलाई करार गर्ने पक्षहरू बीचको विवादको निर्णय गर्न अनन्य क्षेत्राधिकार हुनेछ भनी विशेष व्यवस्था(हरू) भएको अवस्थामा राकेश र दीप्तिद्वारा क्रमशः पटना र दिल्लीका न्यायालयहरूमा देवानी मामिलाहरू दायर गर्न सकिन्थ्यो?

विश्लेषण र कारणहरू

८. हामी प्रतिद्वन्द्वी दाबीहरूको मूल्याङ्कन गर्नु अघि, लागू हुने कानूनी व्यवस्थालाई ध्यान दिनु उपयुक्त हुनेछ।

९. भारतीय करार ऐन, १८७२[१२] को धारा २८ ले आदेश दिन्छ:

२८. कानूनी कारबाहीमा रोक लगाउने सम्झौताहरू, बदर। – प्रत्येक सम्झौता,—
(क) जसद्वारा कुनै पनि पक्षलाई कुनै पनि करार अन्तर्गत वा सो सम्बन्धमा आफ्नो अधिकारहरू साधारण न्यायाधिकरणहरूमा सामान्य कानूनी कारबाहीद्वारा लागू गर्नबाट पूर्ण रूपमा प्रतिबन्धित गरिएको छ, वा जसले उसले यसरी आफ्नो अधिकारहरू लागू गर्न सक्ने समय सीमित गर्दछ;

वा

(ख) जसले कुनै पनि पक्षको अधिकार समाप्त गर्दछ, वा कुनै पनि पक्षलाई कुनै पनि करार अन्तर्गत वा सो सम्बन्धमा कुनै पनि दायित्वबाट एक निर्दिष्ट अवधिको समाप्तिमा मुक्त गर्दछ ताकि कुनै पनि पक्षलाई आफ्नो अधिकारहरू लागू गर्नबाट प्रतिबन्धित गर्न सकियोस्, त्यो हदसम्म बदर हुन्छ।...”

१० (२०१३) ९ एस.सी.सी. ३२
११ २००९ एस.सी.सी. अनलाइन दिल्ली २८०६
१२ करार ऐन

१०. सी.पी.सी. को धारा २० लाई पनि सन्दर्भ गर्नु महत्त्वपूर्ण छ जुन तल उल्लेख गरिएको छ:

२०. **अन्य मामिलाहरू प्रतिवादीहरू बस्ने ठाउँ वा मामिलाको कारण उत्पन्न हुने ठाउँमा दायर गरिनेछ।** – माथि उल्लिखित सीमितताहरूको अधीनमा रही, प्रत्येक मामिला त्यस्तो न्यायालयमा दायर गरिनेछ जसको स्थानीय क्षेत्राधिकारभित्र–

(क) प्रतिवादी, वा एकभन्दा बढी प्रतिवादीहरू भएमा प्रत्येक प्रतिवादी, मामिला सुरु भएको समयमा, वास्तवमा र स्वेच्छाले बस्छ, वा व्यवसाय गर्दछ, वा व्यक्तिगत रूपमा लाभको लागि काम गर्दछ; वा

(ख) कुनै पनि प्रतिवादी, जहाँ एकभन्दा बढी छन्, मामिला सुरु भएको समयमा, वास्तवमा र स्वेच्छाले बस्छ, वा व्यवसाय गर्दछ, वा व्यक्तिगत रूपमा लाभको लागि काम गर्दछ, तर यस्तो अवस्थामा या त न्यायालयको अनुमति दिइएको छ, वा जो प्रतिवादीहरू बस्दैनन्, वा व्यवसाय गर्दैनन्, वा माथि उल्लिखित रूपमा व्यक्तिगत रूपमा लाभको लागि काम गर्दैनन्, उनीहरूले त्यस्तो संस्थापनमा सहमति जनाउँछन्; वा

(ग) मामिलाको कारण, पूर्ण वा आंशिक रूपमा, उत्पन्न हुन्छ। स्पष्टीकरण। – एक निगमले भारतमा आफ्नो एकमात्र वा मुख्य कार्यालयमा वा कुनै पनि मामिलाको कारण उत्पन्न हुने कुनै पनि स्थानमा जहाँ उसको अधीनस्थ कार्यालय पनि छ, त्यस्तो स्थानमा व्यवसाय गरेको मानिनेछ।

११. यो अनगिन्ती पटक हो कि यस न्यायालयलाई करारहरूमा विवादहरूको न्यायिक निरुपणलाई कुनै एक पक्षको रोजाइको न्यायालयको क्षेत्राधिकारमा विशेष रूपमा सीमित गर्ने, र अर्को पक्षले असहमति नजनाएको व्यवस्थासँग सामना गर्न बोलाइएको छ।१३ वास्तवमा, मामिलाहरूको संस्थापन र पक्षहरूले सम्झौताद्वारा कुनै विशेष स्थानका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार सम्बन्धी सिद्धान्तहरू यस न्यायालयले धेरै मामिलाहरूमा स्थापित गरिसकेको छ जुन पूर्ण रूपमा सुसंगत छन् र पुनरावलोकनको आवश्यकता परेको छैन। यी पुनरावेदनहरूमा उचित निर्णयका लागि यी मध्ये केही निर्णयहरूको अध्ययन अनुपयुक्त नहुन सक्छ।

१३ अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था

१२. यस न्यायालयले ***हकम सिंह विरुद्ध ग्यामन (इन्डिया) लिमिटेड***[१४] मा ठहर गरेको थियो कि: ४. देवानी कार्यविधि संहिता पूर्ण रूपमा मध्यस्थता ऐन अन्तर्गतका कारबाहीहरूमा लागू हुन्छ। मध्यस्थता ऐन अन्तर्गत न्यायालयहरूलाई फैसला दायर गर्ने कारबाही ग्रहण गर्ने क्षेत्राधिकार तदनुसार देवानी कार्यविधि संहिताका प्रावधानहरूद्वारा शासित हुन्छ। सम्झौताको धारा १३ अनुसार पक्षहरू बीच स्पष्ट रूपमा यो शर्त राखिएको थियो कि करार बम्बई शहरमा सम्बन्धित पक्षहरूद्वारा गरिएको मानिनेछ। कुनै पनि अवस्थामा उत्तरदाताहरूको मुख्य कार्यालय बम्बईमा छ र उनीहरू टेन्डरका शर्तहरू अन्तर्गत उत्पन्न हुने मामिलाको कारणको सम्बन्धमा बम्बईका न्यायालयहरूमा मामिला चलाउन उत्तरदायी थिए। पक्षहरूलाई आफ्नो सम्झौताद्वारा त्यस्तो न्यायालयलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गर्ने अधिकार छैन जुन उसँग संहिता अन्तर्गत छैन। तर जहाँ दुई वा सोभन्दा बढी न्यायालयहरूलाई देवानी कार्यविधि संहिता अन्तर्गत कुनै मामिला वा कारबाहीको सुनुवाइ गर्ने क्षेत्राधिकार छ भने, पक्षहरू बीच उनीहरूको विवाद ती मध्ये कुनै एक न्यायालयमा सुनुवाइ गरिनेछ भन्ने सम्झौता सार्वजनिक नीति विपरीत छैन। यस्तो सम्झौताले करार ऐनको धारा २८ को उल्लङ्घन गर्दैन।

(जोर दिइएको)

१३. एक दशकपछि, अर्को समन्वय इजलासले ***ग्लोब ट्रान्सपोर्ट कर्पोरेसन विरुद्ध त्रिवेणी इन्जिनियरिङ वर्क्समा***[१५] यस्तै अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थासँग सामना गर्ने अवसर पायो। अनुच्छेद ३ को एक वाक्यले कानूनको सारलाई समेट्छ, जुन निम्नानुसार छ:

१४ (१९७१) १ एस.सी.सी. २८६
१५ (१९८३) ४ एस.सी.सी. ७०७

३. यो अब स्थापित कानून हो कि पक्षहरूलाई सम्झौताद्वारा त्यस्तो न्यायालयलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गर्ने अधिकार छैन जुन उसँग अन्यथा छैन तर यदि कुनै मामिला दायर गर्न सकिने एकभन्दा बढी फोरमहरू छन् भने, पक्षहरूलाई कुनै विशेष फोरम चयन गर्न र करार अन्तर्गत एक पक्षले अर्को पक्ष विरुद्ध गर्न सक्ने दाबीहरूको सम्बन्धमा अन्य फोरमहरूलाई बाहिर राख्न खुला छ। ...

१४. केही वर्षपछि ए.बी.सी. ल्यामिनार्ट प्रा.लि. विरुद्ध ए.पी. एजेन्सिज, सलेमको१६ निर्णय आयो। यस न्यायालयले ठहर गर्यो कि:

२१. माथिका निर्णयहरूबाट यो उचित रूपमा अनुमान लगाउन सकिन्छ कि जहाँ यस्तो बहिष्करणको व्यवस्था हुन्छ, त्यहाँ अन्य न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकारको बहिष्करण छ कि छैन भनेर हेर्नु सान्दर्भिक हुन्छ। जब व्यवस्था स्पष्ट, अस्पष्ट र विशिष्ट हुन्छ, करारका स्वीकृत धारणाहरूले पक्षहरूलाई बाँध्नेछन् र जबसम्म एकमतको अभाव देखाउन सकिँदैन, अन्य न्यायालयहरूले क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्नबाट जोगिनु पर्छ। बहिष्करण व्यवस्थाको निर्माणको सम्बन्धमा जब "मात्र", "केवल", "अनन्य" र यस्तै शब्दहरू प्रयोग गरिएको छ, त्यहाँ कुनै कठिनाइ नहुन सक्छ। यस्ता शब्दहरू बिना पनि उपयुक्त अवस्थाहरूमा "एक्सप्रेसियो युनियस एस्ट एक्सक्लुसियो अल्टेरियस" - एकको अभिव्यक्ति अर्कोको बहिष्करण हो - भन्ने म्याक्सिम लागू हुन सक्छ। उपयुक्त मामला के हो भन्ने कुरा मामिलाको तथ्यमा निर्भर गर्दछ। यस्तो अवस्थामा एउटा कुराको उल्लेखले अर्कोको बहिष्करणलाई संकेत गर्न सक्छ। जब करारमा कुनै निश्चित क्षेत्राधिकार निर्दिष्ट गरिएको हुन्छ, त्यसको सञ्चालनबाट अन्य सबैलाई बाहिर राख्ने मनसाय यस्ता अवस्थाहरूमा अनुमान गर्न सकिन्छ। त्यसैले यसलाई उचित रूपमा निर्माण गरिनुपर्छ।

१५. स्वास्तिक ग्यासेस (प्रा) लि. (माथि उल्लिखित) मा, यस न्यायालयको तीन-न्यायाधीशको इजलासले कुनै पनि करारमा अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाको आशयलाई निम्न शब्दहरूमा संक्षिप्त रूपमा व्यक्त गरेको थियो:

३२. माथिको प्रश्नको जवाफको लागि, हामीले सम्झौतामा रहेको क्षेत्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाको प्रभाव हेर्नुपर्छ जसले सम्झौता कलकत्ताका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकारको अधीनमा रहनेछ भनी व्यवस्था गरेको छ। यो तथ्य हो कि सम्झौतामा क्षेत्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्था गर्दा "मात्र", "केवल", "अनन्य" वा "अनन्य क्षेत्राधिकार" जस्ता शब्दहरू प्रयोग गरिएको छैन तर यो, हाम्रो विचारमा, निर्णायक छैन र यसले कुनै महत्त्वपूर्ण फरक पार्दैन। सम्झौतामा धारा १८ राख्नुको पक्षहरूको मनसाय स्पष्ट र अस्पष्ट छ कि कलकत्ताका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार हुनेछ जसको अर्थ कलकत्ताका न्यायालयहरूलाई मात्र क्षेत्राधिकार हुनेछ। यो यसकारण हो कि सम्झौतामा धारा १८ जस्तो क्षेत्राधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाको निर्माणका लागि, म्याक्सिम एक्सप्रेसियो युनियस एस्ट एक्सक्लुसियो अल्टेरियस लागू हुन्छ किनकि यसको विपरीत संकेत गर्ने केही छैन। यो कानूनी म्याक्सिमको अर्थ हो कि एकको अभिव्यक्ति अर्कोको बहिष्करण हो। सम्झौता कलकत्ताका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकारको अधीनमा रहनेछ भनी व्यवस्था गरेर, पक्षहरूले अप्रत्यक्ष रूपमा अन्य न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकारलाई बाहिर राखेका छन्। जहाँ करारले कुनै विशेष स्थानका न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार निर्दिष्ट गर्दछ र त्यस्ता न्यायालयहरूलाई मामिलाको सुनुवाइ गर्ने क्षेत्राधिकार छ भने, हामीलाई लाग्छ कि पक्षहरूले अन्य सबै न्यायालयहरूलाई बाहिर राख्न चाहेको अनुमान गर्न सकिन्छ। यस्तो व्यवस्था करार ऐनको धारा २३ द्वारा कत्ति पनि प्रभावित हुँदैन। यस्तो व्यवस्था न त कानूनद्वारा निषेधित छ न त यो सार्वजनिक नीति विपरीत छ। यसले करार ऐनको धारा २८ लाई कुनै पनि हिसाबले उल्लङ्घन गर्दैन।
(जोर दिइएको)

१६ (१९८९) २ एस.सी.सी. १६३

१६. यस न्यायालयका अन्य धेरै निर्णयहरू छन् जसले समान अनन्य क्षेत्राधिकारका व्यवस्थाहरूलाई सदर गरेका छन्। पटेल रोडवेज लिमिटेड

विरुद्ध प्रसाद ट्रेडिङ कम्पनी,[१७] एन्जाइल इन्सुलेसन विरुद्ध डेभी एश्मोर इन्डिया लिमिटेड,[१८] न्यू मोगा ट्रान्सपोर्ट कं. विरुद्ध युनाइटेड इन्डिया इन्स्योरेन्स कं. लिमिटेड,[१९] श्री शुभलक्ष्मी फेब्रिक्स (प्रा) लि. विरुद्ध चन्द मल बराडिया,[२०] राजस्थान एस.इ.बी. विरुद्ध युनिभर्सल पेट्रोल केमिकल्स लिमिटेड[२१] र ए.भी.एम. सेल्स कर्पोरेसन विरुद्ध अनुराधा केमिकल्स (प्रा) लि.[२२] केही त्यस्ता निर्णयहरू हुन् जसले यस सम्बन्धमा पर्याप्त मार्गदर्शन प्रदान गर्दछन्।

१७ (१९९१) ४ एस.सी.सी. २७०
१८ (१९९५) ४ एस.सी.सी. १५३
१९ (२००४) ४ एस.सी.सी. ६७७
२० (२००५) १० एस.सी.सी. ७०४
२१ (२००९) ३ एस.सी.सी. १०७
२२ (२०१२) २ एस.सी.सी. ३१५

१७. अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थालाई कसरी पढ्ने र बुझ्ने भन्ने विषय अब पुनः विचार नगरिएको (रेस-इन्टेग्रा) छैन।

१८. माथिका निर्णयहरूको सामान्य अध्ययनले यो निष्कर्षमा पुग्याउँछ कि अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्था वैध हुनका लागि, यो (क) करार ऐनको धारा २८ सँग मेल खानुपर्छ, अर्थात्, यसले कुनै पनि पक्षलाई करारसँग सम्बन्धित कानूनी कारबाही सुरु गर्नबाट पूर्ण रूपमा प्रतिबन्ध लगाउनु हुँदैन, (ख) अनन्य क्षेत्राधिकार दिइएको न्यायालय पहिलो स्थानमा त्यस्तो क्षेत्राधिकार हुनका लागि सक्षम हुनुपर्दछ, अर्थात्, वैधानिक व्यवस्था अनुसार क्षेत्राधिकार नभएको न्यायालयलाई करारको माध्यमबाट क्षेत्राधिकार प्रदान गर्न सकिँदैन, र अन्तमा, (ग) पक्षहरूले या त अप्रत्यक्ष वा स्पष्ट रूपमा न्यायालयहरूको एक विशेष समूहलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गर्नुपर्दछ। यी तीन अंग/मापदण्डहरू अनिवार्य रूपमा पूरा गरिनुपर्छ।

१९. स्वास्तिक ग्यासेस (प्रा) लि. (माथि उल्लिखित) वर्तमान तथ्यहरूमा पूर्ण रूपमा लागू हुन्छ, र ठूलो इजलासको निर्णय भएकोले, हामीलाई बाँध्छ।

२०. तथापि, माथि उल्लेखित यस न्यायालयका कुनै पनि उदाहरणहरूमा सेवा/रोजगार करार विचारको लागि परेको थिएन। श्री देशमुख र श्री चतुर्वेदी, क्रमशः राकेश र दीप्तिका लागि विद्वान अधिवक्ताहरूका अनुसार, विशाल गुप्ता (माथि उल्लिखित) को निर्णयले सेवा/रोजगार करारहरूको सम्बन्धमा कानूनी स्थितिलाई सही रूपमा व्याख्या गर्दछ र, त्यसैले, यस न्यायालयले विद्वान न्यायाधीशद्वारा व्यक्त गरिएको अग्रगामी दृष्टिकोण र व्यावहारिक विचारलाई स्वीकार गर्ने विचार गर्न सक्छ। यो तर्क गरिएको छ कि शक्तिशाली सिंह (रोजगारदाता) र डरपोक खरायो (कर्मचारी) बीचको असमान लडाईमा, जहाँ पासा सुरुदेखि नै कर्मचारीको विरुद्धमा भारी रूपमा झुकेको हुन्छ, नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौतामा उल्लिखित शहर (मुम्बई) का न्यायालयहरूमा उसलाई सीमित गरेर न्यायको खोजीमा थप कुनै बाधा राख्नु हुँदैन।

२१. यस चरणमा, यी पुनरावेदनहरूमा असर पार्ने कानूनी स्थितिलाई हेर्नु उपयुक्त हुनेछ। सार्वजनिक सेवा र निजी रोजगारदातासँगको सेवा करार बीच ठूलो भिन्नता छ। सरकारी सेवाको उत्पत्ति करारमा आधारित हुन्छ। हरेक मामलामा प्रस्ताव र स्वीकृति हुन्छ। तर एक पटक आफ्नो पद वा कार्यालयमा नियुक्त भएपछि, सरकारी कर्मचारीले एक हैसियत प्राप्त गर्दछ र उसको अधिकार र दायित्वहरू अब दुवै पक्षको सहमतिद्वारा होइन, तर कानून वा वैधानिक नियमहरूद्वारा निर्धारण गरिन्छ। अर्को शब्दमा, सरकारी कर्मचारीको कानूनी स्थिति करारको

भन्दा बढी हैसियतको हुन्छ। कुनै सरकारी कर्मचारीलाई उसको रोजगारदाताले कुनै विशेष स्थानको न्यायालयमा बाँध्न सक्दैन, यदि कानूनी न्यायालयद्वारा न्यायिक निरुपणको लागि विवाद उत्पन्न भयो भने। धाराहरु १४, १६ र २१ बाधक हुन सक्छन्। अर्कोतर्फ, निजी क्षेत्रको सेवा पक्षहरू बीच सम्पन्न भएको रोजगार करारका शर्तहरूद्वारा शासित हुन्छ। अन्य कुनै पनि करार जस्तै, रोजगार करारमा पनि, एक सम्पन्न करारले पारस्परिक अधिकार र दायित्वहरू भएका कम्तिमा दुई पक्षहरूको अस्तित्वलाई पूर्वमान्यता दिन्छ। एक पटक सम्पन्न करार अस्तित्वमा आएपछि, पक्षहरूको त्यस्ता अधिकार र दायित्वहरू त्यसका शर्तहरूद्वारा शासित हुन्छन् भन्ने स्वयंसिद्ध छ। करार गर्ने पक्षहरूको पहिले नै विचार मिलेको हुनाले, उनीहरूको मनसाय करार (यहाँ, नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौता) बाट बुझ्नुपर्छ र त्यसलाई हेर्दा, यो सुरक्षित रूपमा अनुमान गर्न सकिन्छ कि करार गर्ने पक्षहरू नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौताका शर्तहरूमा एकमत थिए जसले विवाद समाधानको स्थान विशेष रूपमा मुम्बईका न्यायालयहरूलाई तोकेको थियो।

२२. आजकल, निजी क्षेत्रले अन्तिम व्यक्तिसम्म सेवा पुऱ्याउन भारतभर व्यक्तिहरूलाई रोजगारी दिन्छ। त्यसैले, निजी क्षेत्रका सबै रोजगारदाताहरूलाई दर्ता कार्यालयबाट टाढाका स्थानहरूमा मामिला लड्न सम्भव नहुन सक्छ। बहिष्करणका व्यवस्थाहरू समावेश गर्नुको यो नै प्रमुख कारण देखिन्छ। राकेश र दीप्तिले नियुक्ति पत्र/रोजगार सम्झौताका शर्तहरू स्वीकार गरी आ-आफ्नो पदमा यःगदान गरेर त्यसका शर्तहरू अनुसार काम गरिसकेपछि, उनीहरूले पछि कुनै शर्त उनीहरूका लागि लाभदायक नहुन सक्छ भन्ने दोस्रो विचारमा करारबाट पन्छिन सक्दैनथे।

२३. जबसम्म कुनै रोजगार करारले करार ऐन वा सी.पी.सी. जस्ता कुनै पनि लागू कानूनका प्रावधानहरूलाई उल्लङ्घन गर्दैन, सामान्यतया, हस्तक्षेप गर्ने कुनै कारण हुनुहुँदैन। यस्ता मामिलाहरूमा हस्तक्षेपको दायरा निकै साँघुरो हुन्छ भन्नु अतिशयोक्ति नहोला।

२४. राकेश र दीप्तिको तर्फबाट माथि उल्लिखित निर्णयहरू सेवा करारको मामलामा लागू हुँदैनन् भन्ने तर्कले हामीलाई खासै प्रभावित पारेको छैन। करार - चाहे त्यो व्यापारिक, बीमा, बिक्री, सेवा, आदि होस् - आखिरमा एक करार हो। यो एक कानूनी रूपमा बाध्यकारी सम्झौता हो, चाहे त्यसमा संलग्न पक्षहरू वा उनीहरूको अन्तर-शक्ति जस्तोसुकै होस्। शक्तिशाली सिंह र डरपोक खरायो करारका पक्षहरू हुन् भन्ने सतही आधारमा रोजगार करारहरूको लागि भिन्नता गर्नुले समानताको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गर्नेछ, यस अर्थमा कि अधिकार र दायित्वहरू पक्षहरूको हैसियत, शक्ति वा प्रभावमा निर्भर हुँदैनन्। करारहरूलाई पूर्वाग्रह वा भिन्नता बिना समान रूपमा व्यवहार गरिनुपर्छ। एक पक्ष बढी शक्तिशाली वा प्रभावशाली (शक्तिशाली सिंह) र अर्को बढी कमजोर (डरपोक खरायो) हुनुले करारका सिद्धान्तहरूको प्रयोगमा अपवाद वा भिन्नताहरू सिर्जना गर्न न्यायोचित ठहराउँदैन।

२५. हामी यो पनि जोड दिन चाहन्छौं कि असमान मोलतोल शक्ति व्यक्तिगत सेवाका करारहरूमा मात्र सीमित छैन। व्यापार, वाणिज्य, वा घरजग्गा जस्ता धेरै क्षेत्रहरूमा, करारहरूमा शक्ति, स्रोत, वा मोलतोल गर्ने शक्तिको असमान स्तर भएका पक्षहरू संलग्न हुन सक्छन्। उदाहरणका रूपमा, हामी ठूला निर्माणकर्ताहरूले उनीहरूलाई सुम्पिएको विकास कार्यको एक हिस्सा उप-ठेकेदारहरूलाई दिने उदाहरणहरू उद्धृत गर्न सक्छौं। यस्ता करारहरूमा पनि शक्तिशाली सिंह र, डरपोक खरायो नभए तापनि, कमजोर भेडा संलग्न हुन्छन्। पक्षहरूको हैसियतको आधारमा, पछिल्लो पक्षले करारमा रहेको कुनै शर्तलाई दमनकारी ठानेर वा पछिल्लो पक्षले कुनै दायित्वलाई बोझिलो ठानेर पूरा गर्न अस्वीकार गर्दा करार उल्लङ्घनको लागि मामिलाको सामना गर्नुपर्दा त्यसको परिणामबाट उम्कन सक्दैन।

२६. कानूनले सबै करारहरूलाई समान सम्मानका साथ व्यवहार गर्दछ र जबसम्म कुनै करार कुनै पनि दुषित पार्ने तत्वहरूबाट ग्रस्त भएको प्रमाणित हुँदैन, पक्षहरूको सापेक्षिक शक्ति र कमजोरीहरूको पर्वाह नगरी शर्तहरू लागू गरिनुपर्छ।

२७. तसर्थ, हामी विशाल गुप्ता (माथि उल्लिखित) मा स्थापित कानूनलाई अनुमोदन गर्न असमर्थ छौं।

२८. वर्तमान पुनरावेदनहरूमा विचारधीन सेवा करार र अनन्य क्षेत्राधिकारको व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा, हामी विश्वस्त छौं कि पटना उच्च न्यायालयले वर्तमान तथ्यहरूको सन्दर्भमा ठोस कानूनी राय दिएको छ जबकि दिल्ली उच्च न्यायालयले विशाल गुप्ता (माथि उल्लिखित) को निर्णयमा पूर्ण रूपमा भर परेर देवानी पुनरावलोकन निवेदन खारेज गरेर त्रुटि गरेको छ। उक्त व्यवस्था वैध छ भनी ठहर गर्नका लागि सबै तीन लागू हुने अनिवार्य मापदण्डहरू वर्तमान पुनरावेदनहरूमा पूरा भएका छन्। हामी प्रत्येक लागू हुने अंगका लागि संक्षिप्त कारणहरू प्रस्तुत गर्ने प्रस्ताव गर्दछौं।

२९. पहिलो, करार ऐनको धारा २८ ले अनन्य क्षेत्राधिकारका व्यवस्थाहरूलाई रोक्दैन। रोकिएको कुरा के हो भने कुनै पनि पक्षलाई कानूनी फोरममा जानबाट पूर्ण रूपमा प्रतिबन्ध लगाउनु हो। कानूनी न्यायिक निरुपणको अधिकार कुनै पनि पक्षबाट करार मार्फत खोस्न सकिँदैन तर पक्षहरूको सहजताका लागि न्यायालयहरूको एक समूहमा सुम्पन सकिन्छ। वर्तमान विवादमा, उक्त व्यवस्थाले कर्मचारीलाई कानूनी दाबी पछ्याउने अधिकार खोस्दैन तर केवल कर्मचारीलाई ती दाबीहरू मुम्बईका न्यायालयहरूमा मात्र पछ्याउन प्रतिबन्धित गर्दछ।

३०. दोस्रो, न्यायालयसँग त्यस्तो कानूनी दाबी ग्रहण गर्ने क्षेत्राधिकार पहिले नै हुनुपर्दछ। यो अंग यस तथ्यसँग सम्बन्धित छ कि कुनै करारले त्यस्तो न्यायालयलाई क्षेत्राधिकार प्रदान गर्न सक्दैन जसको पहिलो स्थानमा त्यस्तो क्षेत्राधिकार थिएन। सी.पी.सी. को धारा २० को स्पष्टीकरण यो मामिलाको निर्णय गर्न आवश्यक छ। वर्तमान मामलामा, राकेश र दीप्तिलाई रोजगारी दिने निर्णय मुम्बईमा लिइएको, राकेशको पक्षमा नियुक्ति पत्र मुम्बईबाट जारी गरिएको, रोजगार सम्झौता मुम्बईबाट पठाइएको, राकेश र दीप्तिको सेवा समाप्त गर्ने निर्णय मुम्बईमा लिइएको र सेवा समाप्ति पत्र मुम्बईबाट पठाइएको कुरालाई ध्यानमा राख्दै, हामी विश्वस्त छौं कि मुम्बईका न्यायालयहरूलाई क्षेत्राधिकार छ।

३१. अन्त्यमा, करारमा रहेको व्यवस्थाले "अनन्य" शब्द प्रयोग गरेर अन्य सबै न्यायालयहरूको क्षेत्राधिकार स्पष्ट र प्रत्यक्ष रूपमा रोकेको छ। माथि उद्धृत ए.बी.सी. ल्यामिनार्ट (माथि उल्लिखित) को अंशको लाभदायक सन्दर्भ लिन सकिन्छ।

राहत

३२. यसरी, एच.डी.एफ.सी. बैंक आफ्नो दाबीमा सही छ कि मामिलाहरू मुम्बईको उपयुक्त न्यायालयमा दायर गरिनुपर्थ्यो।

३३. हामी यो अवलोकन गर्न हतार गर्छौं कि पटना उच्च न्यायालयले, कानूनको विषयमा एच.डी.एफ.सी. बैंकको पक्षमा सही ठहर गरे तापनि, आधारभूत त्रुटि गरेको छ। यसले एच.डी.एफ.सी. बैंकको देवानी कार्यविधि संहिताको आदेश VII, नियम ११ अन्तर्गतको निवेदनलाई अनुमति दिएको छ जसको अर्थ फिरादपत्र खारेज हुन्छ भन्ने हो। मुम्बईका न्यायालयहरूलाई राकेशद्वारा उठाइएको विवादको निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार भएको र उसको फिरादपत्र नियम ११ को कुनै पनि व्यवस्था आकर्षित भएर अन्यथा खारेज हुन उत्तरदायी नभएकोले, पटना उच्च

न्यायालयको लागि सही प्रक्रिया तल्लो न्यायालयद्वारा देवानी कार्यविधि संहिताको आदेश VII, नियम १० अन्तर्गत फिरादपत्र राकेशलाई फिर्ता गर्न निर्देशन दिनु र मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा प्रस्तुत गर्न लगाउनु हुने थियो। तल्लो न्यायालयलाई राकेशलाई फिरादपत्र फिर्ता गर्न र नियम १० को उप-नियम (२) बमोजिम आवश्यक प्रविष्टि गर्न निर्देशन दिँदै, हामी उसलाई त्यस्तो फिरादपत्र मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा प्रस्तुत गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गर्दछौं।

३४. यदि राकेशले मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा नयाँ मामिला दायर गर्न चाहन्छन् भने, त्यस्तो अवस्थामा उनले फिरादपत्र फिर्ता लिनु पर्दैन तर आफूले दायर गरेको मामिला फिर्ता लिन सक्छन्।

३५. दीप्तिद्वारा दायर गरिएको मामिलाको सम्बन्धमा पनि, फिरादपत्र उनलाई मुम्बईको न्यायालयमा प्रस्तुत गर्नका लागि फिर्ता गरिनुपर्छ। विकल्पको रूपमा, उनले आफ्नो विचाराधीन मामिला फिर्ता लिन र मुम्बईको सक्षम न्यायालयमा नयाँ मामिला दायर गर्न सक्छिन्। ३६. हामीले राकेश र दीप्तिद्वारा सम्बन्धित फिरादपत्रहरूमा गरिएका निवेदन र प्रार्थनाहरूबाट पनि यो देखेका छौं कि ती त्रुटिपूर्ण छन्। हामी उनीहरूलाई आ-आफ्नो फिरादपत्र संशोधन गर्न माग गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गर्दछौं। यस सम्बन्धमा निवेदनहरू गरिएमा, तल्लो न्यायालयहरूले आफ्नो विवेकमा त्यहाँका प्रार्थनाहरूलाई अनुमति दिन सक्छन्। यदि नयाँ मामिलाहरू दायर गरिएमा, यो स्वतन्त्रता समाप्त हुनेछ।

३७. यदि नयाँ मामिलाहरू दायर गरिएमा, राकेश र दीप्तिले देवानी कार्यविधि संहिताको आदेश VII, नियम ६ बमोजिम हदम्यादको कानूनबाट छुटको लागि आफ्नो फिरादपत्रमा आधारहरू प्रस्तुत गर्न सक्छन्।

निष्कर्ष

३८. पटना उच्च न्यायालयको विवादित फैसला र आदेश माथि उल्लिखित हदसम्म सदर गरिन्छ र मुख्य पुनरावेदन खारेज गरिन्छ। सम्बन्धित पुनरावेदन, तथापि, स्वीकृत हुन्छ र दिल्ली उच्च न्यायालयको विवादित फैसला र आदेश खारेज गरिन्छ।

३९. हामी स्पष्ट पार्छौं कि विवादहरूको गुणदोष परीक्षण गरिएको छैन र सबै बुँदाहरू खुला राखिएका छन्।

४०. खर्चको सम्बन्धमा कुनै आदेश छैन।

मामिलाको परिणाम: मामिलाहरू निप्टारा गरियो।

†*मुख्य बुँदाहरू तयार पार्ने:* निधि जैन